

יסודות סדר נשים

שיעור הרחבה והעמקה

היתר אשת איש במיתת הבעל

רקע

בשיעור הקודם חתמנו את חטיבת המבוא, מהות האישות וטיבו של מעשה הקידושין, וסיכמנו את שיטותיהם השונות של תוס', הרמב"ן והרמב"ם בעניין זה. השבוע, עקב המועד, לא נמשיך בלימוד הסדיר; למעוניינים מוצע לעיין, לפי כל אחת משיטות אלו, בסוגיית הגמ' [יג]: הדנה בהיתר אשת איש במיתת הבעל. ביסוד הדיון עומדת שאלה עקרונית – מדוע נדרש מקור להיתר איסור אשת איש במיתת הבעל? מדוע ההיתר אינו פשוט מסברה?

מקורות

א. גמ' יג: "וקונה את עצמה... שריא וגומרת"

ב. קובץ שיעורים ח"ב סי' כח

מנחת חינוך מצוה לה אות כ

קובץ שיעורים ח"ב סי' כח

כתב בפסקי מהרא"י סי' ק"ב דאשת אליהו ואשת ריב"ל מותרות דאשת רעהו וכתב ולא אשת מלאך והן כולן רוחני ולא גופני עכ"ל וקשה דבגמ' פריך מיתת הבעל מנ"ל ואף דאשת מת ודאי לא מיקרי אשת רעהו וצ"ל דאף דעתה אינה אשת רעהו מ"מ כיון שנאסרה שעה אחת אסורה עולמית עד שיתחדש בה דבר המתירה אלא דילפינן מקרא דאיתקש מיתה לגט וא"כ ה"נ אף דעתה אינה אשת רעהו מ"מ איסור שהיה בה להיכן הלך ותניא בסדר עולם שבעה בני אדם קפלו את העולם כולו ואלו הן אדם מתושלח שם יעקב עמרם אחיה השילוני אליהו ועדיין הוא קיים עכ"ל ומבואר מלשון הברייתא דאינו חשוב כמת ובב"מ ק"ד לאו כהן הוא מר עיין שם ואי נימא דחשוב כמת הא כתיב במתים חפשי ועוד דאי חשוב כמת אין צריך לקרא דאשת רעהו.

ובטור יר"ד סי' רס"ז בשם הרמ"ה דגר שמת והניח עבדים קטנים והגדילו אח"כ אין להן תקנה דכיון שלא הותרו בשעת מיתת האדון אינן ניתרין אח"כ ובב"י שם חולק ע"ז עיין שם והא דמיתת הגר מתרת עבדיו הוא מג"ש דלה לה דעבדו דגר כאשתו דמיתת האדון מתרת כמיתת הבעל וסובר הרמ"ה דמעשה המיתה היא המתרת ואינה מתרת אלא בשעתה כמו גט דאינו מתיר אלא בשעתו ודעת הב"י דההיתר הוא במה שהבעל הוא מת והרי גם אח"כ הוא מת ושמא י"ל עוד לשיטת הב"י דההיתר הוא ע"י שאין לה בעל דגלי קרא גבי מיתה דאינה אסורה אלא בשעה שיש לה בעל וא"כ אפשר לומר כן גם הכא כיון דעכשיו אינה אשת רעהו מותרת וצ"ע.

מנחת חינוך מצוה לה אות כ

והנה באשת ישראל אם מת בעלה או נתגרשה בגט אינה א"א ובב"נ אינו תלוי בגט אפי' אם היא אינה רוצית להיות אצלו בדיבור בעלמא ל"ה א"ח הן אם הוא אינו רוצה והן אם האשה אינה רוצית וזה מבואר כאן בר"מ ה' מלכים פ"ט ה"ח. ונ"פ דמיתת הבעל ג"כ מתירה מכ"ש ועפ"י בקידושין ד"ג כתב דלמסקנת הש"ס דנפ"ל מקרא דמיתת הבעל מתיר א"כ דוקא בישראל אבל בב"נ אין מיתת הבעל מתירה ובאמת לפי המבואר כאן דאין הגירושין תלוי בבעל אלא אם גם היא אינה רוצית אינה אשתו א"כ מכ"ש במת דודאי אינה רוצית דבשלמא גבי ישראל דהגט ברצונו

תלוי לא ידעין מה"ב מגט אבל כאן דתלוי ברצונה ג"כ א"כ מ"ש מחיים אם תלך מאתו מותרת ומ"ש לאח"מ כיון דתלוי בה ג"כ ומ"מ צ"ע.

הסבר הסוגיה

קונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל – בשלמא גט, דכתיב 'וכתב לה ספר כריתות', אלא מיתת הבעל מנלן?
[גמ' יג:]

המשנה [ב.] אומרת ששני דברים מתירים אישה שהתקדשה לשוק: גט ומיתת הבעל. היתר האישה בגט מפורש בתורה [דברים כד, א-ב], והגמ' [יג:] שואלת מניין שמיתת הבעל מתירה גם היא את האישה לשוק.

ניתן היה להשיב על כך בפשטות, שהיתר האישה במיתת הבעל הוא פשוט מסברה: האישה אסורה לבעל משום שהיא קנויה לו, ולכן במיתת הבעל סיבת האיסור בטלה וממילא האישה ניתרת לשוק. אמנם, מכך שהגמ' מחפשת מקור להיתר האישה במיתת הבעל, יש ללמוד שהבנה זו אינה נכונה והיתר האישה במיתת הבעל אינו מובן מאליו.

ניתן לדחות ולטעון שזו גופא כוונת הגמ' בתירוץ: "סברא הוא, הוא אסרה והוא שרתה" – סיבת האיסור היא מחמת הבעל, ולכן מיתתו מתירה מאליה את איסור האישה. אמנם, מהמשך דברי הגמ' נראה לא כך. הגמ' דוחה תירוצו זה: "והא עריות דאסר להו ולא שרי להו" – מיתת הבעל אינה מתירה את איסורי העריות שחלו מחמת קידושין, ומכאן שסברת "הוא אסרה הוא שרי לה" אינה נכונה. על פי האמור נראה לחלק בין איסור אשת איש לאיסור שאר העריות: איסור אשת איש נובע מחמת הקניין לבעל, ולכן במיתת הבעל סיבת האיסור אינה קיימת; איסור שאר העריות, לעומת זאת, נובע מחמת עצם הקרבה, וקרבה שנוצרה על ידי קידושין אינה בטלה גם לאחר מות הבעל, ולכן מיתת הבעל אינה מבטלת איסורים אלו. ואם כן, מההשוואה שעורכת הגמ' בין התחומים יש ללמוד שהבנה זו בגדר איסור אשת איש היא שגויה, ואיסור אשת איש דומה במהותו לשאר איסורי העריות.

רבי אלחנן וסרמן [קובץ שיעורים ח"ב סי' כח; קובץ ביאורים גיטין אות מז] לומד מכך שאיסור אשת איש אינו מחמת קניין האישה לבעלה, אלא מעשה הקידושין מגדיר את האישה כערווה, וההגדרה שהאישה היא ערווה על כל העולם פוקעת רק על ידי דרכי ההיתר שקבעה התורה – גט או מיתת הבעל¹.

על פי דרכו רבי אלחנן וסרמן [קובץ שיעורים, שם] תמה על תרומת הדשן [פסקים וכתבים סי' קב] הנוקט כי אשת אליהו מותרת הואיל ו"אשת רעהו אסורה ולא אשת מלאך". רבי אלחנן וסרמן טוען שעל אף שקניינו באשתו פקע, הואיל ולא היה את המעשה המתיר, מיתת הבעל, אשתו תעמוד באיסורה.

הגדרה זו, כי איסור אשת איש אינו מחמת קניין הבעל אלא מחמת החלת האיסור בקידושין, תלויה בשלוש שיטות הראשונים בהבנת מהות הקידושין בהן עסקנו בהרחבה בשיעורים הקודמים:

- א. לשיטת תוס' מעשה הקידושין הוא מעשה הפלאה של החלת איסור על האישה.
- ב. לשיטת חכמי ספרד מעשה הקידושין הוא 'קניין איסור' המשנה את מעמדה של האישה מפנויה לאשת איש.
- ג. לשיטת הרמב"ם מעשה הקידושין הוא מעשה קנייני המייחד את האשה לבעלה ומקדים את האישות שהיא מציאות טבעית ולא חלות משפטית.

¹ כן משמע גם מדברי הגמ' בגיטין [גפ.] המגדירה את איסור אשת איש כ"אסורה לזה ומותרת לזה".

ההגדרה דלעיל מתאימה במלואה לשיטת תוס': הקידושין מחילים איסור על האישה, ומיתת הבעל מהווה 'מתיר' המפקיע את האיסור ומתיר את האישה לשוק. לשיטת חכמי ספרד יש להגדיר באופן מעט שונה: אמנם איסור האישה נובע מחמת קניינה לבעלה, אך זהו אינו קניין ממוני אלא קניין איסורי - הגדרת מעמדה של האישה כאשת איש. לפיכך, מיתת הבעל אינה בהכרח מפקיעה קניין זה², ולכן הגמ' נזקקת לדון במקור היתר האישה במיתת בעלה.

לעומת שיטות אלו, לשיטת הרמב"ם, שהאישות ביסודה היא מציאות טבעית ולא חלות משפטית, סוגייתנו טעונה ביאור: לשיטתו מסתבר שאיסור האישה לשוק הוא מחמת קיומה של האישות, וממילא משעה שמת הבעל האיסור אמור לפקוע מאליו. לפי זה, השאלה דלעיל חוזרת למקומה: מדוע נזקקת הגמ' לדון במקור היתר האישה לאחר מיתת בעלה, ומדוע היתר זה אינו קיים מסברה?

נראה לבאר שאמנם לשיטת הרמב"ם האישות ביסודה היא מציאותית, אך כיוון שהתורה ציוותה להקדים מעשה קניין לאישות, ומעשה הקניין מייחד את האישה לבעלה ואוסר אותה על כל העולם אף לפני קיום האישות ביניהם, האישות אינה פוקעת גם לאחר שחיי האישות הסתיימו. לכן יש צורך לחדש שהבנה זו אינה נכונה, ומיתת הבעל מהווה סיום של האישות, וממילא האישה מותרת לשוק.

לאור העולה מסוגייתנו, שהיתר אשת איש במיתת הבעל אינו פשוט מסברה, דנים האחרונים האם היתר זה קיים גם באישות של בני נח.

הפני יהושע כותב:

אפילו לפי המסקנא דבישראל איכא קרא דמיתת הבעל מתיר, אפילו הכי בבן נח אסור.

[פני יהושע קידושין יג: תוספות בד"ה לכ"ע]

לדבריו, היתר מיתת הבעל התחדש באישות של ישראל, אך בבני נח אשת איש עומדת באיסורה גם לאחר מיתת בעלה. המנחת חינוך חולק על דברי הפני יהושע לאור דברי הרמב"ם [הל' מלכים פ"ט ה"ח] שלבני נח אין גירושין בכתב "אלא כל זמן שירצה הוא או היא לפרוש זה מזה פורשין". המנחת חינוך לומד מכך שכל שכן שאישה מותרת לאחר מיתת בעלה:

ובאמת לפי המבואר כאן דאין הגירושין תלוי בבעל אלא אם גם היא אינה רוצית אינה אשתו, אם כן מכל שכן במת דודאי אינה רוצית, דבשלמא גבי ישראל דהגט ברצונו תלוי לא ידעינן מיתת הבעל מגט, אבל כאן דתלוי ברצונה גם כן, אם כן מאי שנא מחיים אם תלך מאתו מותרת ומאי שנא לאחר מיתה כיון דתלוי בה גם כן. [מנחת חינוך מצוה לה אות כ]

נראה שעומק סברתו של המנחת חינוך הוא בהבחנה עקרונית בין אישות של ישראל לאישות של בני נח: אישות של ישראל היא חלות הלכתית-משפטית, ולעומתה אישות של בני נח היא מציאותית-טבעית³. בשל כך, רק היתר אישות של ישראל הוא חידוש הטעון מקור; היתר אישות של בני נח, לעומת זאת, נובע מעצם המציאות שחיי האישות הסתיימו, ולכן ברור שבשעת מיתת הבעל אשתו ניתרת לשוק.

לסיום נעיר שבשיעור השישי [תפיסת קידושין באשת איש] ראינו את דברי אבן האזל [הל' אישות פ"ג ה"ב] מהם עולה שהקידושין כוללים בתוכם רבדים שונים: הרובד הבסיסי של הקידושין הוא קניין האישה לבעלה, ועל גביו קיים רובד נוסף של החלת איסור על האישה לכל העולם. לפי דבריהם, הרובד הקנייני, הקיים לשיטה זו בקידושין בני נח, קיים גם בישראל. לשיטתם יש לומר את ההגדרה דלעיל בנוסח שונה: מסוגייתנו עולה שאיסור אשת איש אינו רק מחמת קניינה של

² סמך לכך מדברי הגמ' [גיטין לט.]: "אמר עולא אמר ר' יוחנן: המפקיר עבדו יצא לחירות, וצריך גט שיחרורו". דין זה מלמד שקניין האיסור אינו פוקע מאליו בשעה שהבעלות הממונית מתבטלת, ואם כן מסברה ניתן היה להבין שגם מיתת הבעל אינה מפקיעה את קניין האיסור של האישה.

³ דנו בכך בהרחבה לעיל [שיעור רביעי, 'אישות לגוי'].

האישה לבעל, אלא קיימות שתי סיבות איסור – קניין האישה לבעלה וחלות האיסור שהחיל האיש על אשתו בשעת הקידושין. בהתאם לכך, אמנם מיתת הבעל מפקיעה את קניין האישה לבעלה, אך יש צורך לחדש שהמיתה מבטלת את חלות האיסור שהחיל האיש בשעת הקידושין, ובמקורו של חידוש זה דנה הסוגיה.

סיכום

הגמ' דנה מניין שמיתת הבעל מתירה את איסור אשת איש. עולה מכך שדין זה אינו פשוט מסברה. לשיטת רוב הראשונים יש לבאר שהטעם לכך הוא שגדר 'אשת איש' אינו מציאותית גרידא אלא זו חלות הלכתית: לשיטת תוס' חלות איסור שהחיל הבעל, ולשיטת הרמב"ן 'קניין איסור' שמשנה את מעמדה של האישה. לשיטת הרמב"ם שהאישות ביסודה היא מציאותית יש לבאר באופן שונה, שהגמ' באה לשלול את ההבנה שהואיל ויצירת האישות אינה תלויה בחיי האישות המעשיים, היא אינה פוקעת במיתת הבעל ובסיום חיי האישות.

האחרונים נחלקו האם מיתת הבעל מתירה אשת איש בבני נח: לפני יהושע היא אינה מתירה, ולמנחת חינוך היא מתירה. נראה שטעמו של המנחת חינוך הוא שאישות של בני נח אינה חלות הלכתית של מצב מציאותי, ולכן פשוט שהיא פוקעת במיתת הבעל.